

Ευαγγελία Αμοιρίδου, Καθηγήτρια Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ

Ομιλία με θέμα:

"Η παραμυθία της ασάφειας. Προεπαναστατικές προφητείες, αποκαλύψεις και χρησμοί"

Μιας και άρχισε ήδη, κατά το εκκλησιαστικό τυπικό, η εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, ας επιτραπεί στην θεολόγο ομιλούσα να αρχίσει με ένα σύντομο σχόλιο σε μια, μάλλον αθέατη, πτυχή του εορταζόμενου θρησκευτικού περιστατικού.

Η καλή είδηση που εορτάζεται σήμερα, συνδέεται με δύο αποδοχές, την φανερή της Μαρίας και την αφανή του μνήστορα Ιωσήφ. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, όπως καταγράφεται στις ευαγγελικές διηγήσεις, συνήθως εστιάζεται στην εμφάνιση αγγέλου στην Παρθένο, που της αναγγέλει ότι «θα γεννήσει υιόν και αυτός θα είναι μέγας και θα ονομασθεί υιός υψίστου» – σημειωτέον, παραλείπεται το εφόσον συμφωνούσε και η ίδια. Το εμφανές «ευαγγέλιο» είναι ότι η Μαρία δέχτηκε να γίνει μέρος του σχεδίου του Θεού για την σωτηρία του ανθρώπινου γένους. Το αφανές «ευαγγέλιο», που επισκιάστηκε από την λαμπρότητα και την σπουδαιότητα του πρώτου, είναι ότι και ο Ιωσήφ δέχτηκε την εξαιρετική πρόσκληση, να αναλάβει την ευθύνη της εγκύου Μαρίας ως σύζυγος, και την φροντίδα του Ιησού, ως προστάτης πατέρας Του. Ο Ιωσήφ, παρά την ἔνδοθεν ζάλην από τους λογισμούς της αμφιβολίας που τον πλημμύρισαν, εγκατέλειψε την πρώτη σκέψη του, να φυγαδεύσει την Μαρία, διότι εμπιστεύτηκε το όνειρο, όπου άγγελος τού εξηγούσε, ότι η εγκυμοσύνη της μνηστής του ήταν ἐκ πνεύματος ἁγίου. Ἐτσι, αν και γνώριζε το ασφυκτικό πλαίσιο της αυστηρότατα πατριαρχικής και προκαθορισμένα τιμωρητικής θρησκευτικής κοινωνίας που ζούσε, παρέβλεψε το προσωπικό του κόστος και έγινε σύζυγος και πατέρας. Ο σιωπηλός Ιωσήφ δεν ανήκε σε περίοπτη κοινωνική τάξη, δεν φέρεται να έκανε εκπληκτικά πράγματα ή να έχει μοναδικά χαρίσματα. Τα Ευαγγέλια δεν αναφέρουν ούτε μία λέξη του. Με την απάντησή της «ιδού η δούλη του Κυρίου, ας γίνει το θέλημά σου» η Μαρία έγινε «χώρα του αχωρήτου» και πρότυπο αγιότητας. Το επίσης βέβαιο «ιδού ο δούλος του Κυρίου», του αθόρυβου Ιωσήφ, αν και δεν μνημονεύεται στα ευαγγέλια, συνιστά το δικό του πρότυπο αγιότητας.

Η παραμυθία της ασάφειας.

Προεπαναστατικές αποκαλύψεις, προφητείες, χρησμοί

«Οι άνθρωποι γνωρίζουν τα γινόμενα.

Τα μέλλοντα γνωρίζουν οι θεοί»,

αποφαινεται ο Φιλόστρατος, διά χειρός Καβάφη. Πάντοτε όμως και παντού, από περιέργεια ή αδημονία, από αδιέξοδα ή αγωνία, οι άνθρωποι ήθελαν να γνωρίσουν κι αυτοί τα μέλλοντα. Όμως θεοί δεν ήταν, και η επιθυμία τους δεν υποχωρούσε. Μάντεις, μάγοι και λογίων «ενδιάμεσοι» έκαναν το κατά δύναμη, αλλά θεοί δεν ήταν. Ο τρόπος που επινόησαν για να φανούν σαν θεοί, ήταν να απαντούν στα ερωτήματα των ανθρώπων έτσι, ώστε το κάθε κομμάτι της απάντησης να

φαντάζει κατανοητό, αλλά ολοκληρωμένη η φράση να μην επιτρέπει βεβαιότητες. Έτσι και οι άνθρωποι ένιωθαν πως γνωρίζουν, κάπως, τα μέλλοντα, κι αυτό, κάπως, θα τους παρηγορούσε.

Στον κόσμο της Βίβλου, ο παντογνώστης Θεός γνωρίζει φυσικά και τα μέλλοντα. Κάποια από αυτά τα γνωστοποιεί στους πιστούς του, με τους προφήτες, τα πρόσωπα που ο ίδιος επιλέγει να μεταφέρουν το μήνυμά του. Οι γνήσιοι προφήτες αποδείκνυαν με την παρουσία τους, ότι ο Θεός δεν θα πάρει το βλέμμα του από τον λαό Ισραήλ, όσο εξακολουθεί να του μένει πιστός και ότι θα του στείλει τον Γιό του Μεσσία, λυτρωτή. Άνθρωποι ήταν όμως και οι ισραηλίτες και δεν τηρούσαν πάντα την Διαθήκη. Μετανοούσαν και ο φιλεύσπλαχνος Θεός τους συγχωρούσε, αλλά κάποτε σταμάτησε, και έπαυσε να στέλνει προφήτες. Άλλωστε ό,τι ήταν να τους πει, το είπε ήδη. Η σιωπή του Θεού έγινε έντονα αισθητή από την απουσία προφητών. «Οι προφήτες πήγαν να κοιμηθούν», μελαγχολεί ο Βαρούχ. «Κύριε, όλα τα έθνη μάς κομμάτιασαν και μάς ταπείνωσαν σ' όλη τη γη, εξαιτίας των αμαρτιών μας. Έως πότε, Κύριε;», θρηνεί ο συγγραφέας του βιβλίου του Δανιήλ, συμπυκνώνοντας όλη την ταπείνωση, την θλίψη, την αγωνία, την απελπισία που βίωνε στην εποχή του ο ιουδαϊκός λαός. Είναι η εποχή που στην Ιερουσαλήμ, βασίλευε ο Σελευκίδης Αντίοχος ο Δ', ο Επιφανής. Δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Ιουδαίοι ήταν κατακτημένοι. Ήταν όμως η πρώτη φορά, που ο κατακτητής άγγιξε και την θρησκευτική τους ταυτότητα και έκφραση. Ο Αντίοχος, αποσκοπώντας στον εξελληνισμό του ιουδαϊκού λαού, απαγόρευσε την λατρεία του Γιαχβέ και όλες τις σχετικές ιουδαϊκές τελετές. Επιπλέον, στον Ναό της Ιερουσαλήμ ανήγειρε βωμό προς τιμήν του Ολυπίου Διός και προσέθεσε και ένα δικό του άγαλμα, στο οποίο έπρεπε να προσφέρονται θυσίες. Οι Ιουδαίοι δεν είχαν βιώσει άλλοτε τέτοια καταπίεση ούτε τέτοια βεβήλωση του Ιερού τους. Πολλοί κλονίστηκαν και εγκατέλειψαν την πίστη τους και κάποιοι άλλοι ετοιμάζονταν κι αυτοί να φύγουν, αφού έβλεπαν λαούς, με ψεύτικους θεούς, να κυριαρχούν και να ευημερούν. Αν, τουλάχιστον, γνώριζαν, έως πότε θα διαρκούσε η θλίψη τους και πότε θα ερχόταν ο Μεσσίας να τους απαλλάξει! Αλλά πουθενά προφήτης! Το κενό από την απουσία της γνήσιας προφητείας ήρθε τότε να αναπληρώσει η «τεχνητή» προφητεία, ως αποκάλυψη.

Ως αποκαλύψεις θεωρούνται όχι μόνο τα ομότιτλα έργα, αλλά όλα τα γραμμένα με το εξής μοτίβο: ο συγγραφέας τους, ο οποίος δανείζεται το όνομα υπαρκτού, γνωστού προσώπου από το απώτερο παρελθόν, προβάλλεται ότι ανατέθηκε σε αυτόν να μεταφέρει το μήνυμα που έλαβε με όραμα, ενύπνιο ή αρπαγή στον ουρανό. Στο μήνυμα αυτό συνήθως παρουσιάζεται ως προφητεία η ιστορία των ιουδαίων μέχρι την εποχή που ζει ο πραγματικός συγγραφέας. Η εξιστόρησή του αρχίζει να γίνεται ασαφής για το βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο μέλλον και δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην Ημέρα Κυρίου, στα έσχατα. Ο λόγος της εκτενούς αυτής διαδρομής είναι προφανής. Ο συγγραφέας, "προφητεύοντας" ακριβώς γεγονότα που ήδη συνέβησαν (τεχνική γνωστή ως *vaticinium ex eventu*), προσβλέπει στο ότι θα πείσει τους αναγνώστες και για αυτά που παρουσιάζει ως μελλοντικά. Αυτά μπορεί να περιέχουν δυσκολίες, αλλά καταλήγουν πάντοτε αίσια, στην παραδείσια Ημέρα Κυρίου, και σε χρόνο φαντάζει ότι είναι εγγύς. Στις περιγραφές του ο αποκαλυπτικός συγγραφέας χρησιμοποιεί σύμβολα και εικόνες, οικεία μεν στον αναγνώστη από την ήδη υπάρχουσα γραμματεία, αλλά δύσκολο να ταυτιστούν με ακρίβεια. Έτσι κερδίζει χρόνο υπέρ της έκβασης των "προρρησιών" του, προστατεύει το έργο του και το κύρος του προσώπου, την ταυτότητα του οποίου δανείστηκε.

Η διάδοση, διαχρονικά, των αποκαλυπτικών έργων, δείχνει, πως όσο πιο ασαφή ήταν, τόσο περισσότερο κέρδιζαν σε επιβλητικότητα, προφανώς λόγω των αινιγματικών συμβολισμών τους. Είναι δε κοινώς αποδεκτό, ότι δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά εκτός των πολιτικών, θρησκευτικών και άλλων συνθηκών και δεδομένων της εποχής του συγγραφέα τους. Ας δούμε, ως ενδεικτικό δείγμα γραφής, από ένα όραμα του Δανιήλ –σημειωτέον, ο προφήτης Δανιήλ ζούσε τον 6ο προ Χριστού αιώνα, ο συγγραφέας του «αποκαλυπτικού» Βιβλίου Δανιήλ στα μέσα του 2^{ου} πρό Χριστού:

«Βρισκόμουν στα Σούσα, αφηγείται, όταν είδα το όραμα. Μπροστά μου ένας κριός, με δύο κέρατα, το ένα μεγαλύτερο από το άλλο και συνεχώς μεγάλωνε. Κεράτιζε προς όλα τα σημεία του ορίζοντα και κανένα θηρίο δεν μπορούσε να αντισταθεί στην δύναμή του. Έκανε ό,τι ήθελε ο κριός και αναδείχτηκε τρανός και ένδοξος. Μετά εμφανίστηκε *τράγος αἰγῶν*», ερχόταν από τα νοτιοδυτικά και προχωρούσε σε όλη την γη». Το όραμα συνεχίζεται, αυτός που το βλέπει δεν μπορεί να συλλάβει το νόημά του, και του το εξηγεί ένας άγγελος: «Ο κριός με τα δύο κέρατα, το ένα μεγαλύτερο από το άλλο, είναι ο βασιλιάς των Μήδων και των Περσών. Ο *τράγος αἰγῶν*» είναι ο βασιλιάς των Ελλήνων και το κέρατο το μεγάλο ανάμεσα στα μάτια είναι ο έλληνας βασιλιάς ο πρώτος, ενώ τα 4 άλλα κέρατα είναι οι διάδοχοί του, που όμως θα σταθούν κατώτεροί του. Στα τέλη της βασιλείας τους θα εμφανισθεί βασιλιάς αναιδής στο πρόσωπο, *διανοούμενος αινίγματα*, θα κάνει πόλεμο με τους αγίους και θα φονεύσει πολλούς, για πολλές ημέρες». Στην συνομιλία που ακολουθεί, ρωτάει τον άγγελο: «Πότε θα σταματήσει η θυσία και η τιμωρία; Έως πότε ο άγιος ναός και το θυσιαστήριό του θα καταπατούνται και ο λαός θα παιδεύεται από τους εχθρούς;». Κι ο άγγελος απάντησε: *ἕως ἑσπέρας καὶ πρωί* ημέρες δύο χιλιάδες τριακόσιες. Η όραση αυτή είναι αληθινή, αλλά εσύ σφράγισέ την, διότι θα αργήσει πολύ να έρθει η εποχή της.». Όσα «εξηγήθηκαν» από τον άγγελο, συνέβησαν -μάλλον είχαν ήδη συμβεί. Χωρίς εξήγηση η εποχή του συγγραφέα, εποχή του αναιδούς βασιλιά, και το πόσο θα διαρκέσει η βασιλεία του. Αλλά και το *ἕως ἑσπέρας καὶ πρωί* αφήνουν περιθώρια για κάθε είδους ερμηνεία,

Δεκαέξι αιώνες αργότερα οι βυζαντινοί χριστιανοί βιώνουν την βεβήλωση του δικού τους ιερού και θρηνούν παρόμοια με τους μακρινούς ιουδαίους:

«Οἱ ἄσεβεῖς νά πάρουσι τό σπίτι τῶν ἁγίων;

Θεέ μου πῶς ἀπόμεινες τὴν τόσῃ ἀνομίᾳ;

Καί πῶς τό καταδέχτηκες δύναμις τῶν ἀγγέλων;

Ἐχάθησαν οἱ χριστιανοί, Θεέ, πῶς τό ἀπομένης;

Αἱ ἰδίαις ἁμαρτίαις μου τό προξενῆσαν τοῦτο».

Ευδιάκριτες οι αναλογίες των ιστορικών συνθηκών της Ιερουσαλήμ του βιβλίου του Δανιήλ, και της Νέας Ιερουσαλήμ, της Κωνσταντινούπολης μετά την άλωσή της. Μόνο που στην περίπτωση της Ιερουσαλήμ η παραμυθία συνδεόταν με την προφητεία της έλευσης του Μεσσία - λυτρωτή. Τώρα που ο Μεσσίας ήρθε αλλά οι πιστοί του υποφέρουν, από ποιόν, από πού να περιμένουν βοήθεια, ίσως λύτρωση, οι χριστιανοί;

Η έκπληξη, το σοκ ακριβέστερα, από την ήττα των χριστιανών και την επικράτηση της ψευδο-θρησκείας του ψευδο-προφήτη Μωάμεθ -έτσι περιγράφονται στα κείμενα- επί της μόνης

αληθινής θρησκείας, αρχικά προκάλεσε απέραντη θλίψη και την αυτομεμφιμοιρία των κατακτημένων, διότι θωρήθηκε τιμωρία παιδαγωγικού χαρακτήρα για τις αμαρτίες τους, με πιο πρόσφατη την προδοσία της πίστης, την ένωση των Εκκλησιών. Όλη η φόρτισή τους διοχετεύτηκε σε θρήνους και μοιρολόγια, σε εκκλήσεις προς τους διάφορους ηγεμόνες, αλλά και σε απολογητικές πραγματείες.

Όμως οι αιώνες περνούσαν και η κατάσταση όχι μόνο δεν φαινόταν να αλλάζει, αλλά γινόταν περισσότερο ασφυκτική. Η αστάθμητη πίεση από τον κατακτητή οδηγούσε σε εξισλαμισμό, κρυπτοχριστιανισμό, αλλά και μαρτύριο. Επέτρεπε επίσης συνθήκες, που ευνοούσαν την θρησκευτική προπαγάνδα καθολικών και προτεσταντών – άλλη μία πληγή για τους ορθόδοξους χριστιανούς.

«Πολλαῖς φοραῖς βλέποντας τοὺς χριστιανούς, καὶ μάλιστα τοῦ λόγου μας, πῶς τυραννόμεσθιν ἀπὸ τοὺς κρατοῦντας παντοιοτρόπως, καὶ μάλιστα ἀπὸ χαρατζίδες, χωρὶς καμμίαν ἐλεημοσύνην, καὶ πῶς καμμίαν ἐλπίδα σωτηρίας δὲν ἀπαντυχαίνομεν, ἀπὸ τὴν λύπην μου ἐρχόμουν πολλάκις εἰς ἀπορίαν, καὶ ἔλεγα μὲ τὸν νοῦν μου: Ἄραγε ποία εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Μωάμεθ καὶ εἰς ποίαν ἀράδα εὐρίσκεται μέσα εἰς τὴν Θεῖαν Γραφήν; Διότι ἡ Θεία Γραφή τέσσαρας βασιλείας μεγάλας τοῦ κόσμου φανερώνει πῶς ἔχουν νὰ κυριεύσουν ὅλον τὸν κόσμον, μία κατόπι τὴν ἄλλην, καὶ εἰς τὴν τετάρτην βασιλείαν μέλλει νὰ γένη ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου. Καὶ αἱ μὲν παλαιαὶ βασιλεῖαι ἐκεῖναι, τῶν Περσῶν, τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Μακεδόνων, (ὄραμα Δανιήλ) ἐκράτησαν ἢ τριακοσίους ἢ τετρακοσίους χρόνους καὶ ὄχι περισσότερον. Ἡ δὲ τοῦ Μωάμεθ ἐπικράτεια εἶναι χιλίους χρόνους καὶ περισσότερον, καθὼς γράφει τὸ ταρίχι τῶν μωαμεθιτῶν. Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄξιον νὰ ἀπορῇ τινὰς μεγάλως, πῶς δὲν τὸ ἐφάνέρωσε πουθενὰ ἡ Θεία Γραφή δι' αὐτὸν τὸν λαοπλάνον, νὰ γνωρίσωμεν φανερὰ, ποῖος εἶναι καὶ τίς εἶναι ἡ θρησκεία του καὶ εἰς ποῖον τέλος ἔχει νὰ τελειώσῃ... καὶ ποῖος ὁ ἀντίχριστος...», γράφει ὁ γνωστός αγραφιώτης δάσκαλος τοῦ Γένους, Αναστάσιος Γόρδιος (1655-1729), στὴν «Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατίνων» πραγματεία του, εκφράζοντας τὴν αγωνιώδη ἀπορία τοῦ πιστοῦ χριστιανοῦ, που βιώνει τὴν βεβαιότητα ὅτι στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη καταγράφεται τὸ παρελθόν, τὸ παρόν ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐμπιστοσύνη του στα ἱερά κείμενα συγκρούεται με ὅσα βιώνουν ὁ ἴδιος καὶ οἱ ὁμόπιστοί του, αἰῶνες τώρα. Φυσικά δὲν ἀμφισβητεῖ τὸν θεόπνευστο λόγο ἀλλὰ τὸν εαυτὸ του, ἀφοῦ προφανῶς του διέφυγε «εἰς ποίαν ἀράδαν βρίσκονται τα σχετικὰ με τὸν «λαοπλάνον Μωάμεθ.. καὶ τὸν ἀντίχριστον πάπαν». Ὅπως ομολογεῖ ὁ ἴδιος παρακάτω, θὰ βρεῖ τις ἀπαντήσεις που ψάχνει στὸ βιβλίο του Δανιήλ καὶ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, τὰ μόνα βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, που τὸ περιεχόμενό τους ἐπιδέχεται ποικίλες ἀναγνώσεις καὶ ἐρμηνείες. Ὁ Γόρδιος, φυσικά, δὲν εἶναι ὁ μόνος που καταφεύγει σ' αὐτὰ τὰ βιβλία, ἀναζητώντας ἀπαντήσεις γιὰ τὴν ἐκβασιν τῶν πραγμάτων.

Ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς, με αὐξητικὴ τάση, παρουσιάζεται μία πλούσια συγγραφικὴ παραγωγή ἐργῶν, σαν αὐτὰ που μας ἐνδιαφέρουν. Ἐπανερχοῦντο στὸ προσκήνιο παλαιότερες ἀποκαλύψεις καὶ χρησμοί, ἀλλὰ γράφονται καὶ πολλὰ καινούργια ὁράματα, προγνωστικά, ὁράσεις, νέες προφητείες καὶ ἀποκαλύψεις, χρησμοί. Ὅλα ἢ ξαναδιαβάζουν καὶ ἐρμηνεύουν τὸν Δανιήλ καὶ τὴν Ἀποκάλυψη, ἢ μιμούνται τὰ δικά τους ὁράματα καὶ τὰ ἐνύπνια με παράξενα θηρία καὶ τὰ σφραγισμένα μυστικά. Τὸ καθένα ἀπὸ τὰ αὐτὰ τὰ εἶδη ἐργῶν συνιστᾷ

διακριτή κατηγορία, αλλά η σχετική βιβλιογραφία δεν έχει ακόμα καταλήξει σε δεσμευτική ορολογία. Συνήθως αποκαλούνται γενικά: χρησμολογική, αποκαλυπτική, εσχολογική, μεσσιανική γραμματεία. Εδώ, απομονώνοντας ως συμβατικό κριτήριο την πρόθεση του κάθε συγγραφέα να αποκαλύψει κάτι, θα τα συστεγάσουμε στην αποκαλυπτική γραμματεία.

Η προεπαναστατική αποκαλυπτική, λοιπόν, γραμματεία είναι ιδιαίτερα πλούσια σε παραγωγή. Ψευδώνυμη και αυτή -σωστότερα ανώνυμη- στο σύνολό της, δεν έχει ακόμα μελετηθεί εξ ολοκλήρου. Ωστόσο η εικόνα που έχουμε για αυτήν είναι αρκετά σαφής. Οι λεπτομέρειες που λείπουν οπωσδήποτε θα συστηματοποιήσουν ολοκληρωμένα τα σταθερά της χαρακτηριστικά και θα προσκομίσουν ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες. Τα έργα που την απαρτίζουν είναι μικρά συνήθως σε έκταση, γραμμένα σε γλώσσα δημώδη και σε φράση απλή, γι' αυτό και αποστηθίζονται εύκολα, αντιγράφονται και κυκλοφορούν ευρύτατα. Από πρώτη ματιά η μορφή δείχνουν απλά, όμως το περιεχόμενό τους είναι μυστηριώδες και προκαλεί δέος.

Η εν λόγω γραμματεία, παρά τον αριθμητικό πλούτο και την ποικιλία των ειδών της, μάλλον δεν χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη πρωτοτυπία. Στηρίζεται κατ' αρχήν στην ιουδαϊκή αποκαλυπτική -γι' αυτό και η εκτενής αναφορά που προηγήθηκε- την οποία ουσιαστικά συνεχίζει, από εκεί που εκείνη σταμάτησε, στην βασιλεία του τέταρτου θηρίου. Στηρίζεται επίσης στην Αποκάλυψη του Ιωάννη, η οποία ήδη από την συγγραφή της παρουσιάζεται να κινείται μέσα στο πλαίσιο της βασιλείας του τέταρτου θηρίου. Από την Αποκάλυψη προτιμούνται κυρίως τα κεφάλαια που περιγράφουν τον πόλεμο που διεξάγει ο «δράκος ο πυρρός ο μέγας, ο καλούμενος διάβολος και σατανάς» με το αρνίον το εσφαγμένον. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η Αποκάλυψη μέχρι τότε θεωρούνταν ότι αφορά τα έσχατα και δεν απασχόλησε σχεδόν καθόλου την πατερική γραμματεία και ερμηνευτική, ούτε την βυζαντινή. Όμως η νέα «ανάγνωση» των ιστορικών συμφραζόμενων προβάλλει την τρέχουσα εποχή ως αυτήν του αντίχριστου, που θα προηγηθεί των εσχάτων, όπως ανήγγειλαν οι γραφές. Δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη το ότι ο ευαγγελιστής Ιωάννης, στην Β' επιστολή του, δίνει ομολογιακά χαρακτηριστικά στον αντίχριστο, ορίζοντας πως αντίχριστος είναι όποιος δεν ομολογεί ότι γεννήθηκε ο Χριστός. Τώρα πλέον ο αντίχριστος παίρνει τα χαρακτηριστικά αντιπάλου του Χριστού και θεωρείται ότι περιγράφεται στην Αποκάλυψη, αν και δεν αναφέρεται πουθενά σε αυτήν. Εξ αυτού και η πληθώρα ερμηνειών της (Αποκάλυψης), κυρίως προεπαναστατικά. Η δε αναφορά στον αριθμό 666 και η ταύτισή του, άμεσα ή έμμεσα, με ιστορικά πρόσωπα, είναι εκ των ων ουκ άνευ σε όλα σχεδόν τα προεπαναστατικά αποκαλυπτικά κείμενα. Μάλιστα εκπλήσσει η ευρηματική προσαρμογή των λέξεων, προκειμένου να «ψηφίζουν», να αθροίζουν τον συγκεκριμένο αριθμό: λατίνος, Μοαμέτις, οτμάνες και άλλα παρόμοια.

Η συγκεκριμένη γραμματεία επιπλέον ανασύρει, ανα-νοηματοδοτεί αλλά και συμπληρώνει τα ελάχιστα βυζαντινά σχετικά έργα, όπως τον χρησμό «οπού ευρέθη επάνω εις τον τάφον του Μεγάλου Κωνσταντίνου», τους χρησμούς τους αποδιδόμενους στον Λέοντα τον Σοφό, τις αποκαλύψεις των Μεθοδίου Πατάρων, Στεφάνου Αλεξανδρείας, Ανδρέα του σαλού, πατριάρχη Ταρασίου, που γράφονται μετά την εμφάνιση του Ισλάμ και να φέρονται να προλέγουν την κατάπτωσή του. Αξιοσημείωτο είναι ότι προεπαναστατικά, τα καινούργια έργα που γράφονται, δεν θεωρούν πλέον την πτώση της Κωνσταντινούπολης ως «σημείον τέλους τῶν αἰώνων», αλλά

ως την επικείμενη απαρχή της περιόδου βασιλείας του αντιχρίστου, την οποία όμως θα διαδεχθεί, οσονούπω, η εγκαθίδρυση μιας νέας, ορθόδοξης αυτοκρατορίας, πιο ισχυρής και ένδοξης, ένα βασίλειο σχεδόν μεσσιανικό, υπό τον πέννητα βασιλέα, τον εκλεκτό του Θεού.

Η αποκαλυπτική γραμματεία της ευρύτερης προεπαναστατικής περιόδου θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο περιόδους. Στην πρώτη τα έργα είχαν καθαρά «θεολογικό, ορθοδοξοκεντρικό χρώμα», διότι στόχευαν στο να προβάλλουν την εποχή και τις δυσκολίες της ως αυτήν του αντιχρίστου. Ως παραμυθία εδώ προβάλλεται το στίγμα της Αποκάλυψης του Ιωάννη, ότι αυτά που συμβαίνουν έχουν τέλος, το αρνίον το εσφαγμένον θα θριαμβεύσει και «ιδού ὁ καιρός ἐγγύς». Στην δεύτερη περίοδο τα αποκαλυπτικά έργα έχουν μια πιο επίγεια ανάγνωση της τρέχουσας κατάστασης και επικεντρώνονται στο να «προφητεύσουν», ποιός θα είναι αυτός που θα νικήσει τον αντίχριστο, και πότε. Χαρακτηριστικό επίσης είναι, ότι πλέον δεν ονειρεύονται την αποκατάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά την ίδρυση ελληνικού χριστιανικού βασιλείου. Δηλαδή, από ορθοδοξοκεντρικά γίνονται ελληνοκεντρικά. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, η *Όρασις τοῦ ἀγαθαγγέλου*, γραμμένη στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, που «προφήτευε» την απελευθέρωση των Ελλήνων, η οποία θα ήταν έργο του ξανθού γένους από τον βορρά, των Ρώσων. Πρόκειται για την προφητεία που διαβάστηκε, ερμηνεύτηκε, συμπληρώθηκε, τυπώθηκε, διαδόθηκε περισσότερο από κάθε άλλη. Και παρά το γεγονός ότι δεν επαληθεύτηκε, δεν μειώθηκε το κύρος της ακόμα μέχρι και πρόσφατα.

Ολοκληρώνοντας, προφανώς δεν θα μπορούσε να παρουσιαστεί εξαντλητικά η προεπαναστατική αποκαλυπτική γραμματεία, Πώς να χωρέσουν «τόσα πολλά μέσα σε λίγη ώρα». Σημαντικό είναι να έγινε σαφές, κατ' αρχήν ότι οι ιστορικές συνθήκες, κυρίως η καταπίεση της θρησκευτικής ταυτότητας, αφ' ενός λειτούργησαν ως μήτρα για να γεννηθεί ένα ιδιαίτερο γραμματειακό είδος, η αποκαλυπτική, αφ' ετέρου καθόρισαν και τα εκφραστικά της μοτίβα. Τα μοτίβα αυτά, μεταξύ των οποίων και η ασάφεια στην εκφορά του χρόνου και στην αποτύπωση βασιλείων και βασιλειών, συνιστούν ταυτοτικά χαρακτηριστικά της αποκαλυπτικής γραμματείας στην διαχρονία της. Πρόκειται για εσκεμμένη χρήση, διότι προσέφερε στον μεν αναγνώστη ανακούφιση και παρηγοριά, ταυτόχρονα όμως απωθούσε το ενδεχόμενο της απόρριψης τόσο του έργου όσο και του συγγραφέα. Τέλος, να φάνηκε η αλληλεπίδραση ιστορίας και αποκαλυπτικής: ενώ αρχικά η αποκαλυπτική προέκυψε ως απόρροια από την ιστορία, διαμόρφωσε τέτοια συνείδηση που, αργότερα, χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει την ιστορία.

Ας σημειωθεί ότι μετά την Επανάσταση του 1821 δεν σταμάτησε εντελώς η επικαιρότητα και η παραγωγή των αποκαλυπτικών κειμένων. Τα νέα δεδομένα που προέκυψαν, οι περιοχές που δεν απελευθερώθηκαν, προκάλεσαν αναπροσαρμογή τους. Εξάλλου και μετά την Επανάσταση οι άνθρωποι συνέχισαν να θέλουν να γνωρίζουν τα μέλλοντα.

Χρόνια πολλά!